IVSTI LIPSI

DE

AMPHITHEATRIS

QVÆ

EXTRA ROMAM

LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,

Apud Christophorum Plantinum.

cIↃ. IↃ. LXXXIV.

IVSTI LIPSI

DE

AMPHITHEATRIS

QVAE

EXTRA ROMAM

LIBELLVS.

In quo Formae eorum aliquot & typi.

ANTVERPIAE,

Apud Christophorum Plantinum.

cIↄ. Iↄ. LXXXIV.

IVSTVS LIPSIVS

ABRAHAMO ORTELIO

SVO S. D.

NAE tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Orteli: qui rem omnem tuam librariam, tam promptè non offers mihi solùm, sed adfers. Vix inieceram de libellis aliquot: tu mihi promis largiter ex vbere tua penu, & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure, vt anteà virtutem modestiámque tuam, sic prolixum hunc amorem. nec diffiteor vsui mihi apparatum istum fuisse, ad meam hanc Arenam. Illa præsertim Serlij. quæ etsi ad Architecturam externam imprimis spe-

ctant (quam anxiè hîc non quæsiui:) tamen infuêre iis, quæ in formâ faci que ipsâ loci, gressus meos vacillantes direxerint, aut firmarint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum iudicio & fide repræsentat: quorum adspectus viam nobis in parte sternit, ad intellectum veterum morum. Et quamquam ipsi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè solum pressimus Dominæ vrbis: tamen, vt adolescentia nostra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum penetrauimus; nec cum accuratione excerpsimus, quidquid ad meliorem vsum. Scilicet erraui eumdem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pueritiam adolescentiámque peregrinationibus dedi, quæ iudicium & dilectum profecto quærunt. id est, virum. Quot mihi in animo & oculis ex istis, qui varias terras & maria circulati sunt? adeò cum nullo suo fructu, vt plerique vitia tantùm imbiberint, & animi corporísque morbos. Partem eorum Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipsi quod salui fretum

tum hoc enauimus; nunquam alteri adſcripſerim, quàm Bono meo deo. Iam illi ipſi qui rem feciſſe ſibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos geſtus, ſimulationes, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut ſemen. Atque vt Appion ille, falsò polyhiſtor, cum Homerum ab inferis magno molimine euocaſſet, nihil eum interrogauit niſi, Vnde domo? ſic plerique iſtorum adoleſcentium, in occaſione præclara diſcendi, futilia tantùm conſectantur. Itaque vt veram peregrinationem laudo, ſuſceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum vſum:) ſic iuuenilem & vanam hanc iure abhorreo. quæ mihi ſimilis longæ nauigationi videtur, ſine metâ, ſine portu. Iactantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cùm ad terram & ad ſeipſos flectunt oculos, vident non multum ſe, ſed diu nauigaſſe. Sed aberro, & in hoc peregrinationis ſermone à re meâ ipſe peregrinor. Domum & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiuſmodi aliquot Amphithea-

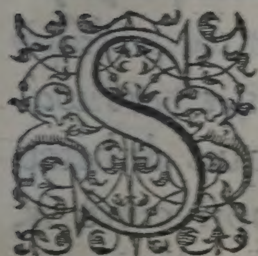
phitheatralium delineationes. Ac pluria sanè superesse scio in Italiâ, Hispaniâ, Galliâ: sed cum omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illustria aut nouata sumpsi: & dono per se tenui & non-dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut lucem nostræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, sed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formula, DOLVS MALVS ABEST. *Vale.*

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRIS QVÆ EXTRA ROMAM LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuiſſe: eorúmque aliquot recenſio.

I ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italia & prouinciis fuit: reperies hoc fuiſſe, quod ad ludos. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulêre: ſic vitia. hæc præſertim, quæ blandiebantur, & admiſſionem ſibi poſtulabant ſpecie quadam amœnæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exſtructa paſſim: ſed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in ſpectaculis illis crudis & cruentis. Hiſtoriæ paſſim docent, & Chriſtiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius ſacrique ſanguinis in ferinâ hac ſede effuſi. Quod ſi tamen non ingerant libri: certè oculi. cùm etiamnunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant infelicium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa-

Amphitheatra paſſim in prouinciis.

Plebs addicta ſæuis ludis plerumque.

Martyres obiecti beſtiis.

In ipſa Iudæa, Amphitheatra.

ipſa conſcia dei veri, dei magni, in hanc culpam uenisse reperietur: quamquam ſine ſuâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus ſanè & cetera illuſtris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: ſiue ipſe pronus in eos ludos, ſiue ſtudio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exſtruxit in ipsâ vrbe ſacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Ioſephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον. Item Cæſareæ, ait idem ſcriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκεύασε πολλὼν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον. Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Aſiâ, Hiſpaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit ſæculi vetuſti. Audeo adfirmare, raram aliquam ſiue coloniam ſiue municipium fuiſſe, in queîs non & ludi iſti, & ludorum ſimul ſedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaſerat ludicrum iſtud ſtudium, an furor. Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc eſt, in qua non veſtigia Amphitheatrorum: quædam obſcura & fugientia longo æuo, quædam clarius exſtantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, ſcio:) ſed pauca tantùm fidei cauſsâ ſubiiciam, viſa nobis aut firmiter audita.

Herode ſtruente.

In orbe item toto Romano.

Reliquiæ id docent.

Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodie.

Exſtat igitur hodieque in Italia, ad Lyrim Campa-

Campaniæ fluuium (Garigliano nunc dicunt) iuxtà * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conſpicua. * Hodiè Traiecto.

Exſtat ſecundò, Puteolis, pariter Amphitheatrum latericium.

Tertiò, Capuæ, ſed magnificum & è ſolido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbria. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorem deſcriptionem, vnà cum deſignatione mox dabo. Hæc, quod ſciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum ſolo conſpici aiunt magnificum & marmoreum.

In Iſtriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox ſubiiciam.

In Hiſpaniâ, Hiſpali extrà muros, niſi fallor: pulchrum, ſed cuius formam nanciſci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeuſij in Petrocoriis (vrbem eam, Veſunam Ptolomæi fuiſſe volunt) pulchrum & ſatis integrum, extrà mœnia. cuius icunculam vidi, ſed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide

quadrato est,& Arenæ eius longitudo xxx.perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam esse aiunt, sed parum integrum.

Burdegalæ exstat, quod vidêre multi: nec descriptionem tamen sum nactus.

Nemausi est celebre & notum, cuius infrà do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud satis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ satis quidem certò acceperim, in nostrâ Europâ. nisi quod aiunt etiam in Heluetiis exstare, Auentici, nisi fallor.

Amphitheatra, vulgò Arenæ.

Dignum autem nota, quod etiam hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priscâ scilicet & vulgatâ voce.

CAPVT II.

De Veronensi Amphitheatro: & primò, quando, vel à quo structum.

Veronense, marmoreū.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronense Amphitheatrum esse fatemur. quod è marmore totum. Quando, & quis struxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam suam descripsit adfectu

fectu magis eximio, quàm successu, suadet nobis valdè vetus esse & structum ante tempora Augusti, aut certè illisipsis. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non sunt profectò à dea Pitho. quæ recensebo & refellam breuiter; vt in re ludicrâ per lusum. Iamprimum hoc sibi sumit, Amphitheatrum antiquius esse quàm Theatrum, quod ibidem conspicitur iuxtà Athesim flumen. At theatrum hoc exstructum est, inquit, ab Augusto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent insculptam. taurus autem, symbolum Augusti: quoniam & in nummis expressus, & natus ipse ad Capita bubula, vti Suetonius testatur. clarum igitur Augusti hoc esse opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIÆ C.F. ET. SORORI. CARISSIMÆ. constat verò Octauiam hanc sororem fuisse Augusti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Augustus deduxit, easq. variis operibus instruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuisse, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? Nec refellam, nisi, libeat mihi paullisper ridere mimicum hunc risum. Ait primò, Amphitheatrum antiquius theatro esse. Non credo. & caussa hæc, quia

De æuo eius quæsitum.

Quidam ad Augustum referunt.

Leuibus his argumentis.

Quæ refutamus.

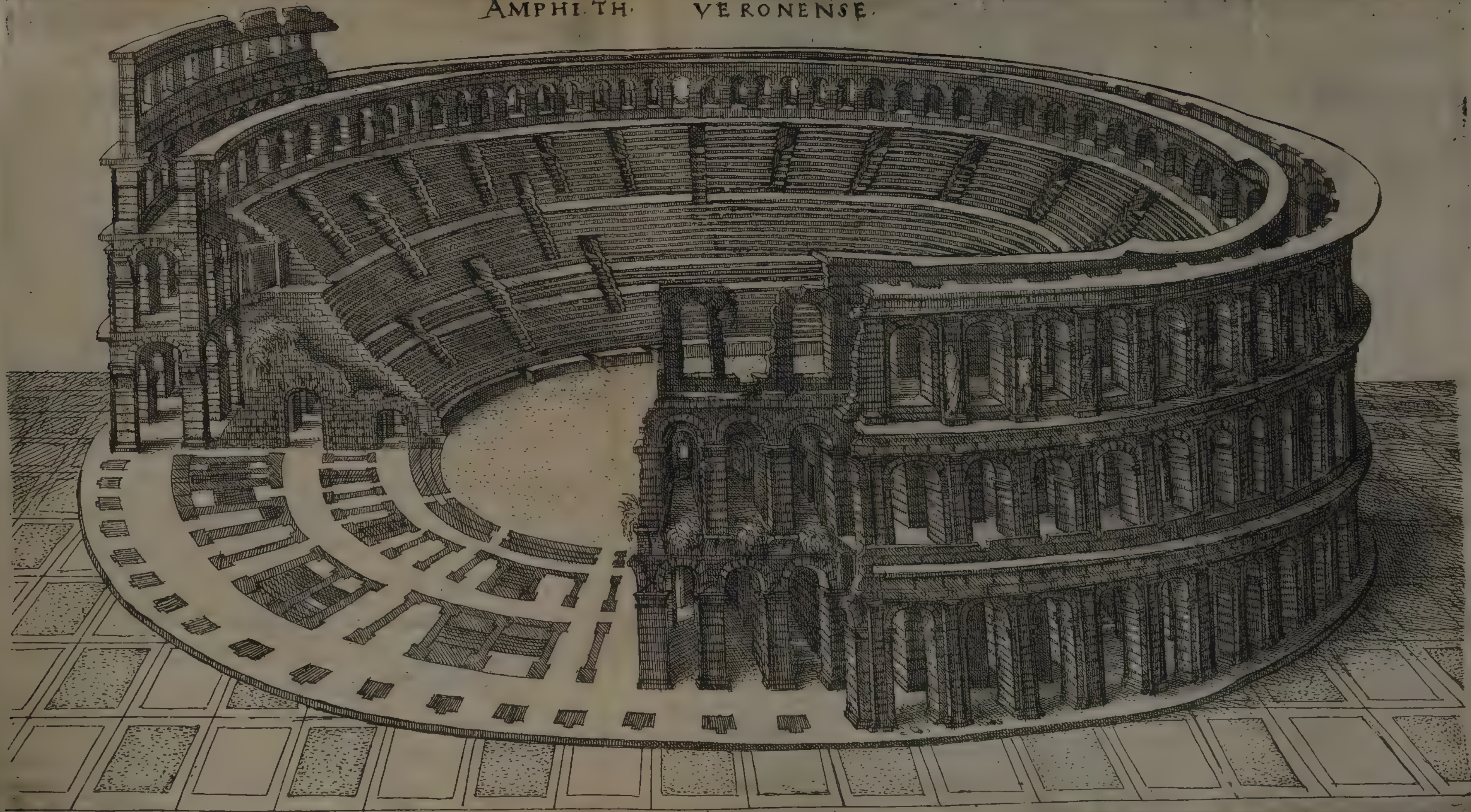
Amphitheatra posterius nata, quàm theatra.

vbique ferè locorum, ludi ſcænici priores origine & vſu muneralibus iſtis: igitur & eorum ſedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, inſculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis, non vt auctoris indicium. Quod ſi omnia ad Auguſtum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemauſenſe illud gloriabitur ſtructore Auguſto. Sed tamen hoc eius Principis ſymbolum: quoniam nummi Auguſtæi, cum impreſſo tauro. Etiam aliorum, ô bone ſenex; quia taurus ſiue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare aliquod ſignum. At enim Auguſtus natus ad capita bubula. O tu quoq. inter ea! & ignoſce. non enim vltrà comprimo hunc lienem: non, ſi ego obiiciendus vero tauro. Sed in Octauia etiam es ſuauior. ais illam fuiſſe ſororem Auguſti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem ſepulcralem fuiſſe verius auguror, & municipalis alicuius Octauiæ: non illius Principalis, quæ mortua & ſepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Auguſti operibus ſparſis: communiter non negamus. ad Veronam tuam ſi adſtringis, opus ſit alio teſte. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario ſuo ſcribit his verbis: *Denique Veronam feraciſſimam & an-*

Taurina capita, parerga operum ſunt.

Bos in Nummis Coloniam notat.

Cyriacus cum Torello facit.

AMPHI.TH. VERONENSE.

& antiquam ciuitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præsertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quod constructum fuerit anno imperij Octauiani Augusti trigesimonono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit. Tibicen hic aliquis, fateor: sed parum firmus. Famæ enim innititur: quæ in his talibus, plurimum fallax. Et cur credam Augusti æuo structum in coloniâ hoc egregium opus: cum ne Romæ quidem tunc fuerit, & in vrbe matre? Nam Amphitheatra mansura& lapidea tardè ibi cœpêre,& sub Augusto. Valdè autem verisimile, exemplum illinc manasse ad vrbes subditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello nostro siue Cyriaco, nihil adsentior de tam grandi æuo. Ægrè etiam Carolo Sigonio prælustri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc solo argumento, quod is in viciniâ pleraq. condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixiæ. Ego, etsi certus sum nihil in hac re esse certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe suspicer. Primùm, quia iamtum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Ferarum spectacula Veronæ satis crebra. præit ipse in * Epistolis, in quadam ad Maximum

Sed ei quoq. fides abrogata.

Sigonij opinio super hac re, lib. I. Hist. occid.

Denique, mea.

* lib. VI.

Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ vicinisque opidis insignia Amphitheatra fuisse scio: quî minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium testimonium Corn. Taciti, secundo Historiarum: *In eo certamine* PVLCHERRIMVM AMPHITHEATRI OPVS *situm extrà muros conflagrauit. siue ab oppugnatoribus incensum, dum faces iaculantur: siue ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibusdam* VICINIS COLONIIS, *inuidia æmulatione, quòd* NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX *esset.* Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & simul (si attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuisse. Sed quod combustum Placentinum illud ait: fortasse hæreas. & quid? fuítne igitur ligneum? De toto, non opinor: de parte, suspicor: eâ scilicet, quæ subsellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuisse censeo. ni fuissent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ historicus noster questus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrà. Nec plura de ortu Veronensis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipsam Formam:

Placentiæ egregium olim Amphitheatrum.

Quâ materie fuerit, & quomodo amburi facile.

non

non eam prorſus quidem vti nunc conſpicitur, ſed adiutam, vt ſolet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ reſtant, facile conceptu totum opus & deſignatu.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronenſis.

CAPVT III.

Deſcriptio eius diſtincta magis, & dimenſio.

ADDAM nonnulla quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore eſt, opere quod Rusticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij ſuper alios ſcandunt. Quiſque ordo, Arcus continet ſiue fornices ſeptuaginta duo. In ſupremo ordine, ſtatuæ olim columnis adſitæ vel inſitæ potius, vti veſtigia docent. Suprà eum ordinem, paries adſurrexit, in quo feneſtræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vſus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cum Amphitheatrum velis tectum. ſiue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æſtu, & concurſu tot animarum. Nec alius huiuſmodi foraminum vſus cenſendus, in illo etiam Romano.

Marmoreũ Veronenſe Amphitheatrum.

Triplici ordine arcuũ.

Statuæ ad columnas ſuperas.

Vſus feneſtrarum quarundam.

Arcuum

Arcuum dimenſio, auctore Sebaſtiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII. latitudo, XII.

Magnitudo arcuum.

Columnarum vtrimque altitudo, pedum XXVII. Epiſtylij deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter VIII. &. s.

Altitudo ſecundi arcus, pedum XXIIII. latitudo, XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s. Epiſtylij, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, V.

Porticus triplex iuncta.

In parte imâ (ad terram enim iterum deſcendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & ſuſtinent totum opus. Ex iis, Porticus extima, lata pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VIII. s. Ex hac, portæ ſiue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppoſitæ, quà longiſſimum Amphitheatrum eſt. quarum latitudo, pedum XII. vnciarum VI. At Arenæ ipſius longitudo, Perticas continet XXXVIIII. latitudo, XXII. ita vt in perticâ pedes numeres VI. Gradus ſpectaculorum (*Torello definiente) non plus quadragintaduo: alti ſinguli pedem & vncias II. lati, pedes. II. Excipio quod in media caueâ, gra-

Earum menſuratio.

Portæ plures in Amphitheatro.

Eius dimenſio interior.

* Alij tamen plures volunt.

Graduum numerus & dimenſio.

ueâ, gradus vnus est excelsior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc nostram concepit, tres adnotauit.) qui altus Pedes II. vncias. VI. Eum, Præcinctionem siue Diazoma censemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores scilicet, quàm illi sessiles, nec alti plus quàm vncias VII. lati tamen adæquè ac sessiles. Sedere in his Gradibus potuêre, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octogintaquattuor*: ita vt singulis pes & medius adsignetur ad sessionem. Harum omnium mensurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ est, fidem meam ego temerè obstringam. Plura & magis minuta quisquis voles, apud eos vide.

Præcinctio.

Scalaria.

Quàm capax cauea tota fuerit.

Auctores, quibus hîc nitor.

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Polæ.

POLAM vrbem Istriæ maritimam esse scimus, coloniam Romanorum priscam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc vestigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque imprimis insignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè descriptum: cui viro præter proprias laudes, obuen-

Pola ad mare superum.

Seb. Serlij laus.

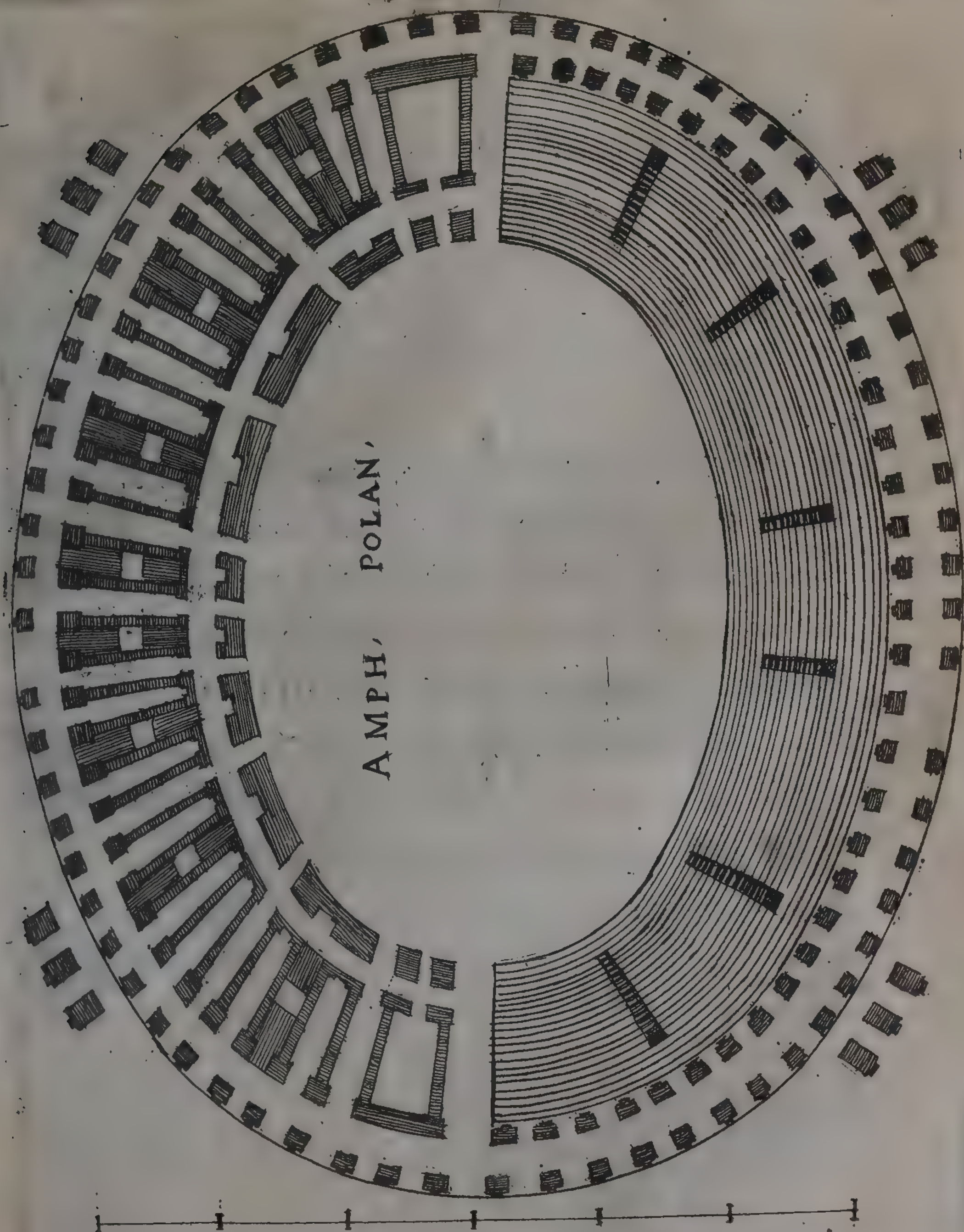
ticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Guilielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quâdam formâ & facie ſtructum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoq́ue iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: ſed exterior tantum pars, quæ lapide quadro adſurgit cum columnis ſuis, opere item Ruſtico facta. At interiora omnia membra, ſubſellia, aditus, gradus, podia, è ligno fuiſſe certum eſt; & pro tempore conſtrui potuiſſe, deſtruiq́ue. Itaque hodie totum illud internum vacuum apparet, nudo tantum muro: & quod in tabellâ noſtrâ expletum hîc vides, à manu eſt & mente Serlianâ. Situm eſt in vrbe mediâ, ad montem; totiusq́ue operis dimenſiones pete, ſi voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

Item Philandri.

Noua forma Polani Amphitheatri.

Semilapideũ fuit, & ſemiligneum.

Intus hodie vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi, abſumptis.

AMPH, POLAN,

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemausensi.

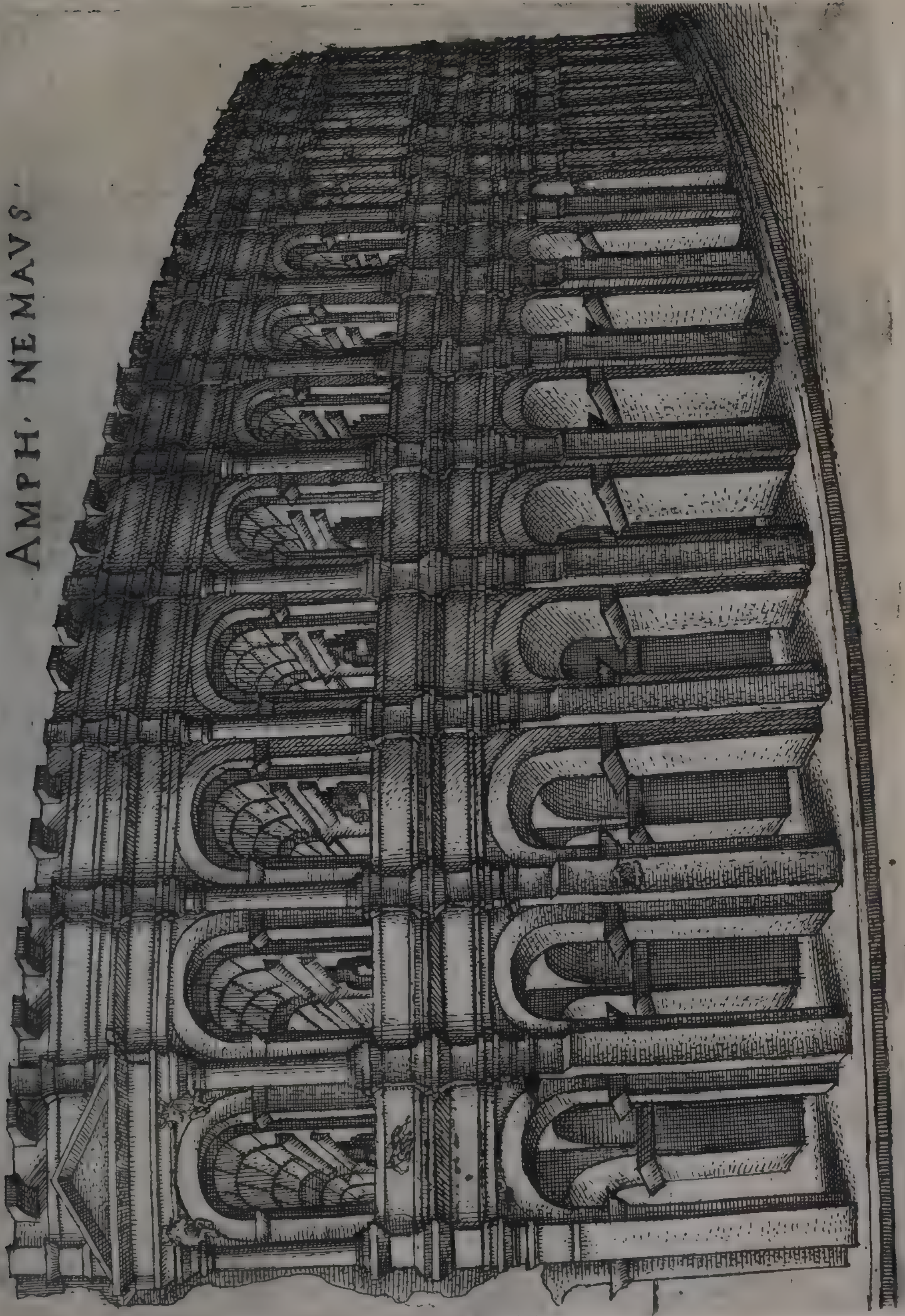
Nemausense non olim inter maxima.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam solùm, sed per Europam. Et credunt multi eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio maiora multò & operosa magis habuisse* Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliæ vrbes. Præ quibus, quid Nemausus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum est quod satis sit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo structum, nescimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Formam eius saltem dimidiatam hîc appono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albenatem, in libro quem inscripsit Antiquitates Nemausi.

* Vtrobique hic Amphitheatra nominat Eusebius in Eccl. Histor.

Ortus eius ignotus.

AMPH.

AMPH. NEMAVS

CAPVT VI.

De Amphitheatro, quod ad Ligerim, iuxta Doueonam.

AMPHITHEATRVM mihi ſupereſt mirum, nouum: & quod latêre tamdiu in illâ Galliæ luce potuiſſe vix fides. Nullúmne ex tot curioſis & auidis ingeniis vidiſſe, notaſſe, prodidiſſe? nullum. Itaque fateor. cum delata primùm ad me res fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiuſmodi monumentorum veterum diligente:) hæſi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adſeuerabat. & ſimul Forma, quam offerebat, videbatur non eſſe nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipſum famæ huius & formæ; qui non auribus ſuis, ſed oculis ſenſibusq́. id credi volebat. Cur repugnarem? vidiſſe ſeriò adfirmabat, calcaſſe, deformaſſe. Is fuit Læuinus Kerſmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non ſemel ipſe luſtrarat, non ſemel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul poſitos, teſtes aduocabat obſeruationis ſuæ & dimenſionis. Itaque auſus ſum

Diu irrepertum Amphitheatrum, & tamen repertum.

Quis mihi auctor huius deſcriptionis totius.

ſum hac fiduciâ Formam totius operis dare & deſcriptionem : quæ à mente quidem & linguâ alienâ erit, à ſtilo tamen & ordine noſtro. In quo ſiquid peccabo, deſignando aut dimetiendo : quæ mea culpa eſſe poteſt, præter credulitatem ? quam non nimis herclè deprecor ; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

* Αὕτη γε χρηστῶν ἐστιν ἀνδρῶν ἡ νόσος.

** Hic morbus eſt proprius bonorum.*

Eſt igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum ; ſed ita, vt videri poſſit à naturâ. totum enim exciſum & cauatum eſt in monte, ſine externâ vllâ materiatione calcis, lapidis, ligni.

Semi-natiuum Amphitheatrum.

Mons in quo & è quo id eſt, abeſt plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur : vbi pons priſcus, quem * Cæſaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur * Douæus.

Vbi id ſitum.

** Vulgo, pont de Sey.*

* Gallis, *Douee.*

Mons eſt lapideus totus, cuius generis ibi plures : ſed lapide tamen non planè duro, quique cæſuram & ferrum facilè admittat. Color ei, qualis Tyburtino : è quo Titi Romæ Amphitheatrum eſt. Magnitudo montis, milliare Gallicum in latitudine ; in longitudine, duo circiter continet. ſed ea tamen facies, vt in edito ſatis planus & iacens ſit, & ab lateribus vtrimq. clementer adſurgat. Cortex, vt ſic

Montis deſcriptio.

vt ſic dicam, & tegumentum vniuerſi montis, è terrâ eſt: viſcera tantùm è lapide. ideoq́ue non gramine ſolùm, ſed ſegete ſæpè veſtitur. In ſummo, ſed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum repperis; haud facillimè tamen, quia etiam præſcios, niſi intendant animum, fallat. Cum enim ſupernè deſpicis; cauum aliquem aut puteum cenſebis, ex iſtis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus eſt; & à Dædalo quopiam acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus ſubſelliorum à ſummo margine ſtatim incipiunt; minuunturq́. vt ſolet, paullatim euntes in decliue. A ſummo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adſpectus eſt. olim vix ambigo, quin cancelli aut *murus aliquis circumpoſitus fuerit, ſiue ad ornandum ſiue magis ad ſeruandum. Aliquid enim certè ſepimenti fuiſſe debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen deſcendens, pedem ſtatim ponis in ipſis gradibus: quorum, primo initu, confuſus ſatis adſpectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaq. gramen etiam ibi paſſim: & formoſa olim nec ad hunc vſum loca, perambulant informes oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia

Quâ parte eius, hoc opus.

Gradus in margine, & à margine ſummo.

*Iſque cum ſuis portis & ianuis. Non enim hic Vomitoria vlla aut Aditus alij in gradibus.

Gradus gramine obſiti & terrâ.

omnia à se & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè. Gradus aiebat esse numero, LVI. Lineam dimetientem in summo gradu, longam pedes CCXXX. At ab imo gradu, statim sequitur murus, qui Podium adtollit & Arenam claudit: estque altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiusmodi theatrorum, quod sciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes. VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes. XXX. Is planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paullum vergit & declinat. In eo ipso tumulo, æquis interuallis, foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus imposita vel adiuncta putealia (omnia, semel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipsa foramina; vti necessum, contrà illapsum. His putealibus inserti annuli crassi ferrei fuêre, (vestigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inserto, admoueri possent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis satis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut ostiola sunt, quæ per scalas quasdam coclides siue incuruas, ad Viam infrâ ducunt de quâ mox dicam. Scalæ igitur

Eorum numerus.

Amplitudo loci in summo.

Podij murus

Arena, & in ea tumulus.

Foramina in tumulo.

Putealia, ad ea tegenda.

Scalæ, ad ostiola.

totidem, quot foramina: quæ ſingulæ gradibus non magnis XIII. conſtabant. In orbem tumuli, in ipſo muro, foramina quadra exſecta, quæ Scalis illis lumen infundebant ad aſcenſum aut deſcenſum. Foramina hæc ſingula, ita collocata, vt vnum ſeruire Scalis duabus poſſit; velut ex Icone vides. At in meditullio ipſo huius tumuli, cauus eſt rotundus ſiue puteus: quem ambigebat meus doctor antiquúmne diceret, an ab hiſtrionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vſi ſunt ad malum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitantia vela. Formæ noſtræ ſculptor haud ſatis aptè id expreſſit: captu alioqui pronum.

Foramina alia ad lucē.

Cauus in medio tumuli.

Cui vſui.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depreſſior multò Area ambit: quæ lata vndiq. vſque ad murum podij, pedes. XV. Ita diametrum totius Arenæ eſſe oportet, pedum LX.

Arenæ reliquæ forma.

Hæc Amphitheatri ipſius imago. at iuxtà ipſum, in eius latere bina grandia & rotunda, ſiue Cubicula ſiue potius Cameræ occurrunt: in eodem illo lapideo monte ſeorſim exciſa. Forma eorum velut pillei nautici, ſiue priſci Romani. Lata ſunt in imo, pedes LXXX. ſed in altum paullatim arctantur. In faſtigio vtriuſque

Cubicula adiuncta Amphitheatro.

que Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum ſeruit: prorſus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria ſunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet; alterum, non habet. Ita enim ſita ſunt, vt alterum Internum videatur, alterum Externum. Per hoc, in illud ingreſſus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clauſum. At Externum aditus ſiue vias habet tres. Prima ducit ſubterraneo meatu ad Tumulum qui in Arenâ, & per Scalas illas ad oſtiola tendit. ita vt infrà gradus omnes ſubſelliorum totumq́ue Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes CXXV. Altera paullò breuior, pariter meatu infero tendit infrà omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipſam rectà ducat. Tertia via, oppoſita iſtis, foras ſpectabat & vallem montis. Per eam ingreſſus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatæ è toto theatro cubiculisq́ue. Forma harum viarum ſimilis. factæ omnes in lapideo monte, & cauatæ in *arcum: ſingulisq́ue altitudo pedum circiter. XIII. latitudo, IX.

Situs & deſcriptio eorum.

Viæ in altero tres.

*Nec aliæ in muro illo portulæ: contrà, quàm in Romano aliisq́ue.

* Sic tamē vt in acutum pænè deſinerent, cameratione haud planè rotunda.

Opus eiusque membra (vt quidem conceptus & expreſſio mea ferunt) ſic habent: vſum, ſi placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud ſatis certus. Nam forma ipſa Amphitheatri videtur: clauſum enim in orbem vndique. & vix tamen eſt vt Amphitheatralis vſus. Primùm tumulus ille qui in medio ſurrectior, quid ad pugnam aut curſum? Æquitatem enim ea res & planiciem poſtulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipſa circumiecta, nónne exigua & anguſta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim ſatis liber in illo quindenûm pedum ſpatio, curſus ferarum hominumque, ac recurſus? An de theatrali & ſcænico igitur vſu verius eſt? Non abhorret ille tumulus: qui inſtar Scænæ rettuliſſe videtur, in quâ ſpectari poſſent & audiri perſonæ. Foramina etiam illa ſena, non incommodum vſum habuiſſe videntur, ad actores pro tempore ſubmittendos aut recipiendos. Choragium enim omne inſtrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati hiſtriones, viâ ſubterraneâ, venire in hanc Scænam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei ſeruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè

De vſu huius loci.

Quē neſcias Amphitheatralem, an Theatralem facias.

Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro.

Et Theatro potius adiudicent.

Cui tamen alia iterum obſtant.

certè loquentium agentiumq́ue, obuerti in vnam partem tantùm poſſunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli ſemper imagine facta, bono iure. Niſi ſi fortaſſe velo aut diſcrimine aliquo pars tumuli diuiſa, & ſpectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere vſionem omnem huius loci ſatis certò. De gladiatoribus tantùm nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ ſatis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in ſtatu. Sed quid ſingillatim circumeo? credo reuera varium & miſcellum huius loci vſum fuiſſe: ideoq́ue formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, ſed ferarum paucarum: potuêre gladiatores: potuêre hiſtriones aut mimi: potuêre velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipſum genus ludi, valdè crebrum & gratioſum in prouinciis fuiſſe, indicat & indignatur Tertullianus.

*Ita inquã, vt dimidiata tantùm loci pars inſeſſa.

Gladiatores potuiſſe commodè hîc dari.

Mixtũ fuiſſe huius loci vſum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuêre tamen inſtar Spoliarij eſſe, ſiue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris ſuis ſolere, ſcimus.

Cui vſui Cubicula.

 Rece-

Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem ſcænicum aut arenarium apparatum.

De pago ipſo, qui antiquus.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuiſſe: ſatis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæſarianum. cuius viæ pars conſpicitur; pars maxima corrupta eſt, & lapides in ædificia variè abſumpti aut auecti. Sed & incolæ ipſi antiquitatem aliquam iactant, & Druides ſedem habuiſſe apud ſe volunt. Ceterùm bella vetera fortaſſe, & (quod magis conſtat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. * Doueonam Ptolomæi fuiſſe, non vanè ego ſuſpicer; ex nominis quod pagus nunc præfert claro argumento. & collocatio ipſa Ptolomæi non diſſidet.

*Rectè enim ex Doueona, Doué; Curtata voce, vt ſolet.

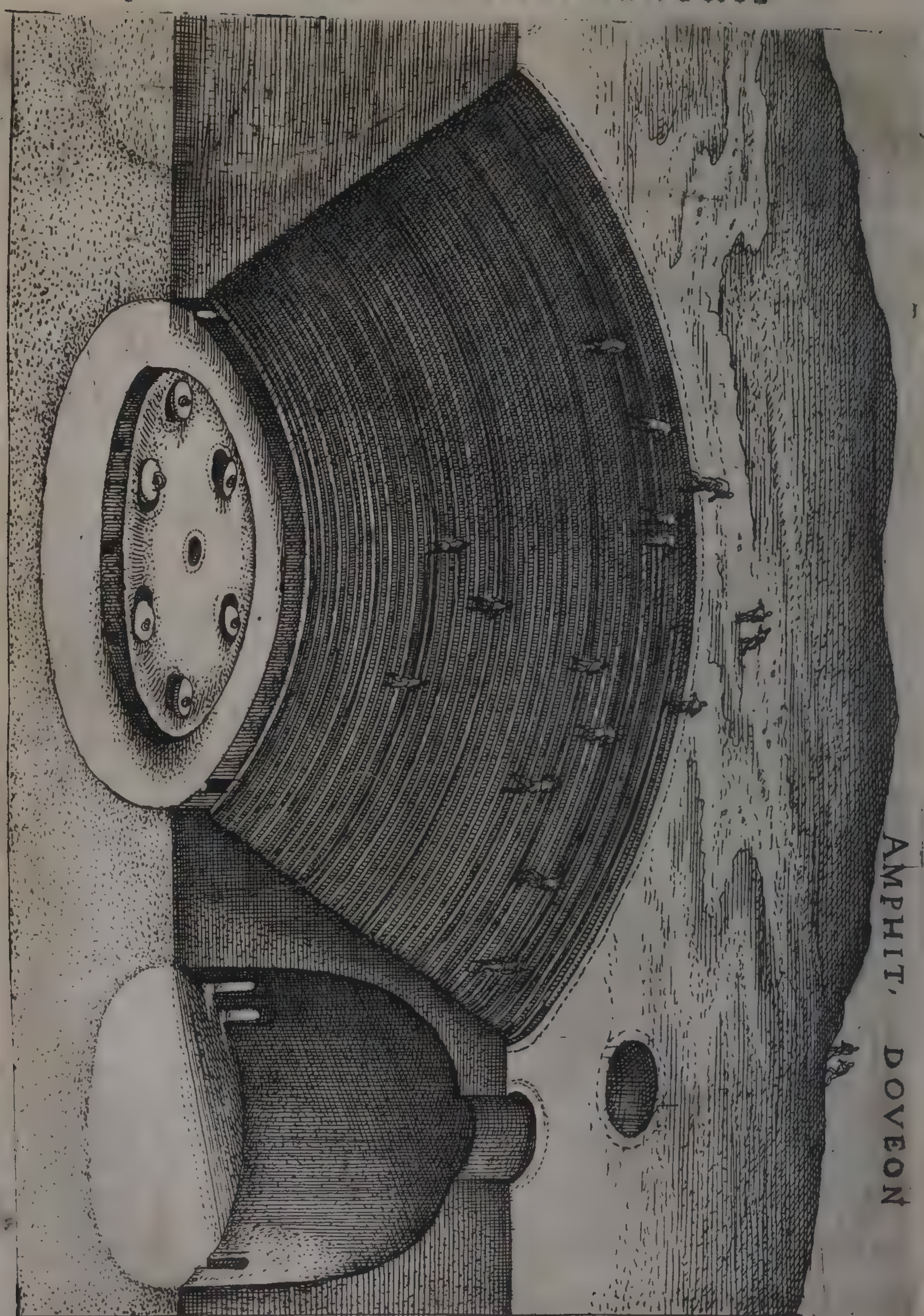
Histriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Narrant regem vel heroëm potius, verè magnum Franciſcum, anno ∞. Iↄ. XXXIX. circumforaneis quibuſdam hiſtrionibus, qui Apoſtolorum acta repræſentabant, permiſiſſe hunc Amphitheatri locum ad ſpectacula ea edenda. Illos purgaſſe, ornaſſe, & magnum populum contraxiſſe. ex quo conuentu, qui

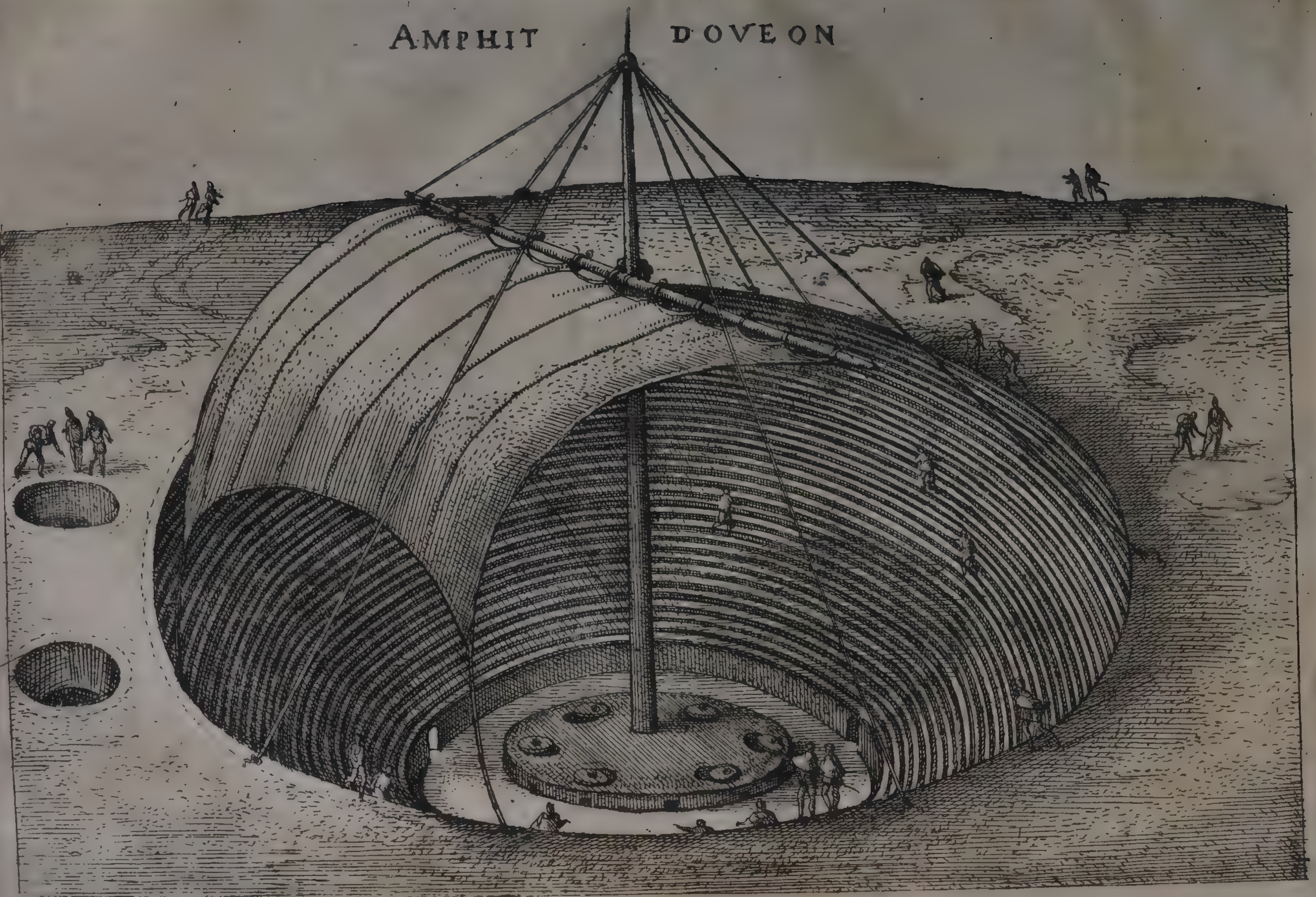
dies

dies triginta perſeuerauit, multum atque vberem quæſtum ad paganos rediſſe. Eâ re motos, impetraſſe à rege, Nequis in poſterum illic lapidem excîdiſſe vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas XXXVI. Crebris enim effoſſionibus, abſque eo interdicto fuiſſet, interitus iam imminebat huic loco. Tantum ſciui, tantum audiui. ſiquid aliter eſt: mendacium ego fortaſſe dixi, at non ſum mentitus.

Edictum regis, pro Theatro.

AMPHIT. DOVEON

AMPHIT DOVEON

AD LECTOREM.

MONITVM *te volo, Lector, incidisse me cum hæc scripsissem in Eliæ Vineti eruditißimi viri libellum, qui Burdigalensium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius vrbis, hæc ferè. Situm esse ab vrbe veteri* CCCC. *circiter paßibus. Longitudinem arenæ eius esse pedum* CCCLXX. *latitudinem*, CCXXX. *Vulgò palatium Gallieni appellari, fortasse eò quòd is Princeps exstruxerit. vocari etiam Arenam: idq́; nomen exstare in monumentis Ecclesiæ S. Seuerini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: sed in quâ pretium nullum expreßionis.*

PRIVILEGIVM GALLIARVM REGIS.

CAVTVM HENRICI III. Galliarum Regis Priuilegio, ne quis in omni eius regno libros totos, aut in parte, quoſcunque Chriſtophorus Plantinus aut nouos excuderit, aut veteres, ſed correctos ſiue illuſtratos, aut adnotatos, eoſce iterum excudat, excudi faciat, aut excuſos vendat. idque intra ſexennium à cuiuſque libri editione. Quod autem hoc fine, vt ne idem Plantinus, laborum ſuorum, ſumptuumque meritiſſimo fructu priuetur, cogaturque tandem intermittere aut omittere laudabile ſuum munus, cum detrimento reipub. litterariæ, & doctorum. Qui contrà fecerit, ſciat paratam librorum confiſcationem, aliaſque pœnas ſiue mulctas, quæ Regiis Edictis continentur. Cum lege tamen, ne iidem libri quicquam contineant, quod vel Religioni Catholicæ Apoſtolicæ Romanæ, vel huius Regni Statui aduerſetur. Atque huius Edicti exemplar cum fronti aut calci cuiuſque operis apponetur, nullus typographorum ſiue bibliopolarum vllam ignorantiæ cauſſam prætexat. Datum, Fontibellaquæ, quinta Auguſti. M. D. LXXXII.

Signat.

Per Regem

De Neufuille.